

УДК 351.858

КРИМСЬКОТАТАРСЬКЕ ПИТАННЯ В КОНТЕКСТІ АНЕКСІЇ ПІВОСТРОВА: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СОБОРНОСТІ

Олена Газізова

*Науково-дослідний інститут українознавства,
відділ історичних студій
вул. Ісаакяна, 18, 01135, м. Київ, Україна*

У статті розглядається проблема визначення правового статусу кримськотатарського народу як корінного народу України в контексті державної етнополітичної політики України. Досліджено сучасний стан законодавчої бази щодо регулювання кримськотатарського питання.

Ключові слова: АР Крим, анексія, державна етнополітична політика, кримські татари, корінний народ, національний рух, гуманітарні виклики.

В умовах анексії Автономної Республіки Крим (далі – АРК), коли окупційна влада півострова чинить дискримінаційні утиски кримським татарам за національною ознакою, організувала етнічно і політично вмотивовані переслідування кримських татар, їхніх організацій національного руху, як-от Меджліс і Курултай, кримськотатарське питання набуває особливої ваги в контексті державної етнополітичної політики України.

Мета статті – дослідити кримськотатарське питання в умовах анексії півострова, проаналізувати законодавче забезпечення прав кримськотатарського народу як корінного народу України в контексті державної етнополітичної політики України.

На початку XXI ст. зусилля наявних наукових інституцій Національної академії наук (далі – НАН) України зосередилися на підготовці фундаментальної історії кримськотатарського народу та повноцінної етнополітичної історії поліетнічного Криму. Детально ця проблема розробляється в Інституті політичних та етнополітичних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Зокрема, у 2005 р. була опублікована монографія «Крим в етнополітичному вимірі» [7], внеском у формування нового, об'єктивного уявлення про історію Криму стала праця В. Сергійчука [21]. Проблеми соціальної адаптації й інтеграції репатріантів розглядаються в монографії В. Котигоренка [6]. Етнополітичні процеси в їхньому історичному та соціокультурному зрізі подаються науковцями Інституту політичних та етнополітичних досліджень ім. М.Ф. Кураса (Т. Бевз, М. Кармазіна, О. Калакура), Інституту історії НАН України (В. Смолій, С. Кульчицький, Л. Якубова).

Важливими для нашого дослідження є матеріали збірника документів і матеріалів «Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015 рр.)» [8]. Процес формування політики України стосовно Кримського півострова, дії Росії після анексії висвітлено в посібнику Н. Беліцер «Кримські татари як корінний народ: історія питання і сучасні реалії» [1] й у виданні Українського незалежного центру політичних досліджень «Крим після анексії. Державна політика, виклики, рішення та дії» [2].

Після повернення на свою історичну батьківщину на початку 90-х рр. XX ст. кримські татари стали третьою за чисельністю етнічною групою Криму, причому найбільш згуртованою та політично активною.

За даними Всеукраїнського перепису населення, на території АРК проживають представники понад 125 національностей і народностей. Серед населення АРК переважна більшість росіян, чисельність яких становить 1 180,4 тис. осіб, або 58,5%. Частка україн-

ців у загальній чисельності населення півострова становить 24,2% (492,2 тис. осіб.) Третє місце посідають кримські татари. Їхня чисельність, порівняно з переписом населення 1989 р., збільшилася в 6,4 рази і налічувала на дату перепису 2001 р. – 243,4 тис. осіб. Частка кримських татар у загальній чисельності населення АРК збільшилася на 10,2 відсотка і становила 12,1% [5, с. 14–20].

Від самого початку кримськотатарського руху однією з його головних вимог, поряд із поверненням і облаштуванням, було забезпечення права на відновлення національної державності кримськотатарського народу на території півострова.

1989 р. Організація кримськотатарського національного руху ухвалила рішення підтримати український національно-демократичний рух з його прагненням незалежної і соборної України [9]. З тих часів кримські татари неодноразово відігравали значну роль у становленні української держави, збереженні її цілісності та зміцненні українського суверенітету в Криму. 1991 р. їхні голоси за незалежність України серед 54% загальнокримських були вирішальними [11], як і їхня політична воля в часи розгугу кримського сепаратизму і криміналітету 1994–1998 рр. [4, с. 38].

На II Курултайі кримськотатарського народу 26–30 червня 1991 р. ухвалено перелік основних завдань кримськотатарського руху. Поряд із завданнями ліквідації наслідків геноциду, вжиття заходів для повернення й облаштування кримських татар на їхній історичній батьківщині, відродження національної культури було також ухвалено рішення про домагання відновлення національних і політичних прав кримськотатарського народу, зокрема і права на вільне національно-державне самовизначення [11].

Четверта сесія III Курултаю (січень 2001 р.) поставила завдання «перетворення статусу Автономної Республіки Крим на національно-територіальну автономію в складі незалежної демократичної України» [4, с. 38].

Характерним представником опозиції М. Джемільєва стала партія «Мілли Фірка» (лідери: А. Еміров, Р. Аблаєв, В. Абдураїмов). У травні 2009 р. на своїй конференції «мілліфірківці» ухвалили «Стратегію і тактику Мілли Фірка на сучасному етапі», в якій зазначили: «Наш курс – відновлення національної державності на території Кримського Юрту» [12]. Але в Криму «Мілли Фірка» та її лідер В. Абдураїмов мали проросійський імідж – переважно через антиукраїнські заяви останнього та його звернення до російського керівництва із закликом «захистити» корінні народи України від «геноциду» її «націоналістичного керівництва» так, як «захистили абхазів та осетин» [12].

За час існування новітньої Української держави найбільш впливові кримськотатарські структури (Курултай і Меджліс) залишалися тією опорою української влади, яка допомагала їй протистояти сепаратистським проросійським рухам, іноді навіть коштом власних інтересів [7, с. 418].

Протягом 1990-х рр. президентом України, Кабінетом Міністрів України на рівні Автономної Республіки Крим ухвалено понад 20 різних указів, постанов, розпоряджень, які так чи інакше стосувалися вирішення насущних проблем кримських татар [7, с. 478].

Серед найважливіших варто виокремити постанову № 636 «Про заходи щодо розв'язання політико-правових, соціально-економічних та етнічних проблем в Автономній Республіці Крим», ухвалену 1995 р., та № 331 «Про здійснення заходів щодо розв'язання соціально-економічних, етнічних та гуманітарних проблем в Автономній Республіці Крим», ухвалену 1996 р. У цих постановах, зокрема, чітко визначено чотири напрями, над якими мають працювати державні органи України: соціально-економічний, політико-правовий, міжнародної допомоги та гуманітарних проблем [7, с. 478].

Поділяємо думку С. Грабовського й І. Лосєва, які стверджують, що, попри декларативну прихильність офіційного Києва, кримські татари протягом 1991–2014 рр. не завжди відчували розуміння та прихильне ставлення як із боку місцевої влади районів і міст півострова, так і з боку слов'янського населення, насамперед російського. Політична активність кримських татар суттєво врівноважувала дії проросійських угруповань і виступала важливим чинником громадського життя в Криму [10, с. 42].

Небажання українського політикуму зробити рішучі кроки назустріч очікуванням кримських татар блокувало ухвалення відповідних законів і урядових постанов. Лідер кримськотатарського національного руху М. Джемілев вважає, що це відбувалося через брак політичної волі, через корисливі мотиви, хибне розуміння справжнього патріотизму і національних інтересів тощо [1].

Небажання української влади вирішувати проблеми правового статусу кримськотатарського етносу посилювало сепаратистські настрої та міжетнічну напругу на півострові і стало однією з головних причин окупації території АРК Російською Федерацією. «Лише зараз суспільство поступово усвідомлює те, що якби кримські татари вчасно були наділені відповідними правами й повноваженнями як корінний народ Криму/України на національному і міжнародному рівнях, цієї трагедії, можливо, вдалося б уникнути», – зазначає М. Джемілев [1].

Після анексії Криму почався новий етап в історії кримськотатарського народу: він знову втратив свою етнічну територію і змушений відстоювати свої права як корінний народ України. Тому сьогодні особливо актуально постає питання вирішення проблем, пов'язаних із захистом прав кримськотатарського етносу.

Важливим кроком у вирішенні кримськотатарського питання стало ухвалення 20 березня 2014 р. Верховною Радою України постанови «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української держави», яка гарантує захист і реалізацію невід'ємного права на самовизначення кримськотатарського народу в складі суверенної і незалежної України. Цією постановою Верховна Рада України доручила Кабінету Міністрів України терміново подати проекти законів України, нормативно-правових актів України, які визначають та закріплюють статус кримськотатарського народу як корінного народу України [15].

17 квітня 2014 р. було ухвалено Закон України «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою» № 1223–VII. Цей Закон визначає статус осіб, депортованих за національною ознакою, встановлює гарантії держави щодо відновлення їхніх прав, принципи державної політики та повноваження органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо відновлення прав цих осіб [8, с. 1010–1011].

Указом Президента України П. Порошенка від 3 листопада 2014 р. № 841/2014 «Про положення про Уповноваженого Президента України в справах кримськотатарського народу» встановлено повноваження Уповноваженого Президента України в справах кримськотатарського народу щодо забезпечення додержання конституційних прав кримськотатарського народу як корінного народу України [8, с. 1018].

12 листопада 2015 р., через 71 рік після трагедії кримськотатарського народу, Верховна Рада України ухвалила постанову № 792–VIII «Про визнання геноциду кримськотатарського народу». У постанові йдеться не тільки про вшанування пам'яті жертв депортації кримськотатарського народу 1944 р., а й про етноцид Російською Федерацією, який розпочався після окупації Криму: системний тиск на кримськотатарський народ, репресії громадян України за національною ознакою, організація етнічно і політично вмотивованих переслідувань кримських татар, їхніх органів, таких, як Меджліс кримськотатарського на-

роду та Курултай кримськотатарського народу, на тимчасово окупованій території України з боку державних органів Російської Федерації, починаючи з дати початку тимчасової окупації, що є свідомою політикою етноциду кримськотатарського народу [8, с. 1020].

Ще 2103 р. народним депутатом України, національним лідером кримських татар М. Джемільєвим ініційований проект закону «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України», поданий на розгляд Верховної Ради 4 липня 2013 р. У Концепції подається тлумачення поняття «корінний народ» як «автохтонної етнічної спільноти, етногенез якої відбувся на території в межах сучасних кордонів України, становить етнічну меншість у складі її населення і не має власного державного утворення за межами Української держави. Корінними народами в Україні є кримські татари, караїми, кримчаки» [18].

Метою проекту закону «Про статус кримськотатарського народу» № 4433 від 13 березня 2014 р. (автор Г. Москаль) є створення правових підстав для регулювання та реалізації державної політики у сфері повернення, облаштування і відновлення прав кримськотатарського народу, сприяння процесу адаптації та інтеграції кримськотатарського народу в українське суспільство. У законопроекті визначено статус кримськотатарського народу як корінного народу України, примусово переселеного з території Криму [20].

У проекті закону України «Про права корінних народів України» № 4501 від 20 березня 2014 р. (автори: В. Кличко, В. Карпунцов, О. Продан та ін.), що був обговорений 11 квітня 2014 р., передбачено встановити, що корінними народами в Україні є кримські татари, караїми, кримчаки, визначити статус корінних народів в Україні та закріпити правові гарантії на повне здійснення всіх прав людини й основоположних свобод особам, що належать до корінних народів, визнаних нормами міжнародного права [19].

З початком конституційної реформи 2014–2015 рр. було розпочато дискусії про визначення майбутнього статусу Автономної Республіки Крим у Конституції України. Меджліс кримських татар розглядав можливість зміни статусу Кримської автономії з територіальної на національно-територіальну автономію кримських татар як частину політики деокупації Кримського півострова. У Конституції України Автономна Республіка Крим визначається як невід’ємна складова частини України, яка вирішує питання, віднесені до її відання, у межах повноважень, визначених Конституцією України. Водночас де-факто Кримська автономія, створена за територіальною ознакою, була автономією росіян і російськомовних в унітарній Україні [2, с. 14].

У травні 2016 р. Президент України П. Порошенко ініціював створення робочої групи в межах Конституційної комісії для розроблення змін до Конституції, що стосуються права кримських татар на самовизначення. «Ми, хоч і із запізненням, але усвідомили необхідність створення в Криму національної автономії кримських татар із повним гарантуванням рівних прав і свобод етнічних українців, росіян та інших етносів півострова. Ми зобов’язані почати в парламенті України процес внесення змін і доповнень до р. 10 Конституції України – АРК, які б повною мірою виходили з невід’ємного права кримськотатарського народу на самовизначення в складі суверенної та незалежної Української держави» [16].

15 червня 2016 р. були проведені парламентські слухання на тему «Стратегія реінтеграції в Україну тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь: проблемні питання, шляхи, методи і способи». Після внесення численних пропозицій учасниками слухань і їх обговорення 22 вересня 2016 р. Верховна Рада України постановою № 4003-а затвердила Рекомендації парламентських слухань. Документ містить рекомендації Президенту України підготувати зміни до Конституції і законів України та внести їх на розгляд парламенту; ці зміни стосуються визнання кримських татар, караїмів і кримчаків корінними народами України з відповідними змінами до ст. 11 Конституції.

У рекомендаціях запропоновано розглянути питання зміни статусу Автономної Республіки Крим на Кримськотатарську Автономну Республіку. Кримські татари у створеній автономії, відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй, отримають право гарантованого представництва – квоти – в органах влади і можливість впливати на рішення щодо Криму, якого вони позбавлені сьогодні через свою нечисленність.

У квітні 2017 р. у Верховній Раді України був зареєстрований законопроект «Про статус кримськотатарського народу» (№ 6315), покликаний вирішити низку питань із врегулюванням правового статусу кримськотатарського народу як корінного [20].

Натомість заступник голови Меджлису кримськотатарського народу Ільмі Умеров зазначає, що в Криму повинна бути як мінімум кримськотатарська автономія, статус кримських татар як корінного народу Криму й України присвоєний постановою, яка не є законодавчим актом. «Тому треба ухвалити закон про статус кримськотатарського народу як корінного народу України», – вважає І. Умеров [22].

У разі ухвалення відповідної поправки до Конституції, це надасть Україні додаткових аргументів у боротьбі за повернення окупованого півострова. «Можна буде говорити, що ми готові вирішувати проблеми корінного народу, ми готові вирішити питання про реалізацію права на самовизначення, ми готові і будемо вирішувати їхні проблеми, пов'язані з асиміляцією, і так далі», – пояснив І. Умеров [22].

Але зримих кроків з опрацювання нової редакції розділу Конституції України стосовно статусу автономії дотепер не здійснено. Недостатнім є рівень дискусії та діалог із суспільством стосовно конституційних змін, які б у підсумку формували стратегію деокупації півострова [2, с. 15].

Експерт із міжнаціональних конфліктів провів розрахунки на основі статистичних даних і запропонував свій план, суть якого – зробити так, щоб кримські татари в майбутній автономії не були статистами, а могли вирішувати свої проблеми за допомогою демократичних інститутів. Вчений говорив про кілька версій майбутнього Криму. Це буде або повернення до ситуації статус-кво з 1991 по 2014 рр., або загравання з російськомовним слов'янським населенням для того, щоб Крим на «правильному» референдумі повернувся до складу України. Але є й інші концепції: створення кримськотатарської національної автономії чи територіальна автономія – республіка Крим. Останні два варіанти природні і справедливі, вони відповідають інтересам більшості населення України, української держави й суспільства, інтересам кримських татар – корінного народу, що постраждав як від депортації, так і від подій 2014–2016 рр. Не влаштовують вони лише частину слов'янського населення і проросійські сили [13].

Отже, для вирішення проблеми статусу кримськотатарського народу та захисту його прав як корінного народу України необхідне ухвалення таких законодавчих актів: «Концепції державної етнонаціональної політики України», законів «Про статус кримськотатарського народу як корінного народу Криму в складі Української держави», «Про захист кримських татар в умовах окупованого Криму». Зазначені законодавчі документи є вкрай важливими для ефективної політики держави в етнонаціональній сфері, вони забезпечуватимуть правові гарантії кримськотатарського народу як корінного народу Криму й України, сприятимуть створенню оптимальних умов для гармонійного розвитку кримських татар у складі нашої держави [3].

Сьогодні ми можемо констатувати, що низка проблем кримськотатарського народу потребує вирішення, це не лише повернення боргів знедоленому народові, але й, передусім, боротьба за деокупацію Криму, правове врегулювання статусу кримськотатарського народу та подальша інтеграція кримських татар в український соціокультурний простір.

Список використаної літератури

1. Беліцер Н. Кримські татари як корінний народ: історія питання і сучасні реалії. – Київ, 2017. – 89 с. URL: http://mip.gov.ua/files/pdf/blicer_pro_krimtat.pdf.
2. Крим після анексії. Державна політика, виклики, рішення та дії. Біла книга / Тищенко Ю., Каздобіна Ю., Гучакова Т., Смірнов О., Горобчишина С., Дуда А.; за заг. ред. Ю. Тищенко. – Київ: ТОВ «Агентство» Україна, 2016. – 148 с.
3. Гладка Т. Кримськотатарське питання в контексті державної етнонаціональної політики України. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=799>.
4. Документи Курултая кримського народу (1991–1998). – Симферополь, 1999. – 321 с.
5. Етнічна історія Криму в таблицях, картосхемах і діаграмах (за даними переписів населення): інформаційно-довідковий посібник / автор-уклад. А. Петроградська. – Симферополь: Антіква-А, 2007. – 20 с.
6. Котигоренко В. Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації. – К.: Світогляд, 2005. – 222 с.
7. Крим в етнополітичному вимірі / авт. кол.: М. Панчук (керівник), Г. Бекірова, В. Ганкевич та ін.; за ред. І. Курас. – К., 2005. – 533 с.
8. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015). Збірник документів і матеріалів / упоряд.: О. Бажан, С. Блащук, С. Власенко, Н. Маковська. Друге видання. – К.: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2016. – 1092 с.
9. Крим на шляху до стабільності й розвитку: проблеми та перспективи: матеріали круглого столу (Севастополь, 26–27 жовтня 2006 р.) / за ред. А. Мальвіна. – Симферополь: СФ НІСД; Таврія, 2006. – С. 136.
10. Грабовський С., Лосєв І. Крим: два з половиною століття імперського геноциду. – Київ: Знання України, 2016. – 47 с.
11. Меджіліс кримськотатарського народу. URL: <http://www.crimeatau.org.ua>.
12. Міллі Фірка URL: http://www.milli-firka.org/?mod=article_read&article=1540.
13. Олексій Курінний. Кримськотатарська автономія можлива без зміни Конституції. URL: <http://ua.krymr.com/a/27836837.html>.
14. Порошенко ініціює розробку змін до Конституції щодо самовизначення кримських татар. URL: <http://ua.censor.net.ua/n389058>.
15. Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави: постанова Верховної Ради України // Офіційний сайт ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1140-18>.
16. Проект закону про статус кримськотатарського народу в Україні № 6315 від 7 квітня 2017 р. // Офіційний сайт ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61537.
17. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25 червня 1992 р. № 2494–XII. – Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – С. 529.
18. Про Концепцію державної етнонаціональної політики України: проект закону // Офіційний сайт ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47852.
19. Про права корінних народів України: проект закону України // Офіційний сайт ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50327.
20. Про статус кримськотатарського народу: проект закону України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG3F500I.html.
21. Сергійчук В. Український Крим. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2001. – 303 с.
22. Умеров пояснив, як автономія кримських татар допоможе у поверненні Криму. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/11/6/7160903/>.

**CRIMEAN TATAR QUESTION IN THE CONTEXT OF THE ANNEXATION
OF THE PENINSULA: THE REGIONAL DIMENSION OF NATIONWIDE UNITY**

Olena Hazizova

*Research Institute of Ukrainian Studies,
Historical Studies Department
Isaakyan str., 18, 01135, Kyiv, Ukraine*

The article investigates the problem of determining the legal status of the Crimean Tatars as an indigenous people of Ukraine in the context of state ethnonational policy of Ukraine. The modern state of the legal framework for the regulation of the Crimean Tatar question is researched.

Key words: AR of Crimea, annexation, State ethnic policy, Crimean Tatars, indigenous people, national movement, humanitarian challenges.